

Bilingvismus u dětí s Downovým syndromem z pohledu odborného výzkumu

Text: Mgr. Kamila Homolková

„Moje dítě ještě pořádně nemluví ani česky, mohu po něm chtít naučit se ještě další jazyk?“

To je otázka, kterou si položí mnoho rodičů, kteří se svými ratolestmi žijí v jiném než jednojazyčném prostředí. Samozřejmě záleží na individuálním dítěti, ale dostupné výzkumy ukazují, že také děti s trizomií 21 bývají schopné se ve vícejazyčném prostředí dobře orientovat.

Co je bilingvismus?

Bilingvismus (česky překládaný jako dvojjazyčnost, příp. vícejazyčnost) je dnes fenoménem, který se dotýká stále většího počtu osob. Výzkumy dokonce uvádějí, že až dvě třetiny dětí na celém světě vyrůstají ve vícejazyčném prostředí a že více než 50 milionů obyvatel států Evropské unie ke komunikaci s okolím užívá jiného jazyka, než je úřední jazyk daného státu. Vymezení samotného pojmu bilingvismus je poměrně široké. Některé definice jsou volnější a pracují s představou, že bilingvismus je schopnost alternativního přepínání mezi dvěma nebo více jazyky, příp. jejich dialekty (nářečními variantami). Jiná definice pracuje s důležitými faktory bilingvismu – jazykovou plynulostí a užíváním jazyka. Ta bere v potaz např. to, že bilingvní mluvčí nemluví oběma (nebo všemi) jazyky stejně plynule a může u nich být stále patrný cizí přízvuk. Obecně řečeno ale bilingvismus představuje *užívání dvou nebo více jazyků v každodenním životě*.

Toto pojetí se osvědčuje např. i u osob s intelektovým postižením, jež ne vždy mohou kvůli různým typům a míře narušené komunikační schopnosti (dále NKS)¹ dosáhnout v osvojování jazyka stejné úrovně jako jejich vrstevníci s typickým jazykovým vývojem. Takovou skupinou jsou i děti s Downovým syndromem (dále DS) žijící ve dvojjazyčném prostředí. Diagnostika DS ve svém klinickém obraze nese kromě snížené úrovně intelektu také různé druhy NKS a opožděný vývoj řeči. Je tedy vůbec radno vystavovat tyto děti dvěma jazykům?

Bilingvismus u dětí s Downovým syndromem

Dříve se vyskytovaly názory, že u dětí — intaktních (tj. kteří nemají žádnou vadu nebo poruchu), natož s intelektovým postižením — by se měl jazykový kontakt omezit na jeden jazyk, jímž byl zamýšlen nejčastěji jazyk sociálního prostředí, v němž probíhá vzdělávání dítěte, logopedická terapie aj. Častým argumentem pro toto tvrzení bylo, že dítě nebude schopné osvojit si oba jazyky na úrovni rodilého mluvčího. Podle této teorie platí, že bude-li se dítě soustředit pouze na jeden jazyk, bude v jeho osvojování úspěšnější, a navíc nebude tolik zatěžována kapacita paměti, která u dětí s intelektovým postižením bývá omezená.

¹ NKS je narušená schopnost vyjadřovat se řečí v porovnání s vrstevníky nebo rozumět mluvené řeči. U osob s Downovým syndromem se jedná o doprovodný jev vývojové poruchy, hovoří se o tzv. symptomatické poruše.

Současné výzkumy ale toto doporučení nepotvrzují a naopak dokazují, že díky osvojování dvou jazyků současně dochází k přenosu některých jazykových schopností z jednoho jazyka do druhého (např. uvědomění si hlásek, třídění pojmů, strategie užívané při čtení atp.). Zmíňme např. výzkum kanadské badatelky E. Kay-Raining Bird a kol. (*Language learning in children with Down syndrome*, 2002), kteří svůj výzkum realizovali na dvou skupinách, z nichž první tvořilo 8 bilingvních dětí s DS ve věku od 4 do 11 let a druhou 15 monolingvních (jednojazyčných) dětí se stejnou diagnózou i stejného věku. Pro účastníky obou skupin byla dominantním jazykem angličtina a všichni v ní dosahovali podobné gramatické úrovně. Výzkum prokázal, že *učení se dvěma jazykům u dětí s DS nemá negativní vliv na osvojování slovní zásoby ani gramatiky dominantního jazyka*, a též potvrdil, že *bilingvní děti s tímto syndromem dosahují v osvojování dominantního jazyka stejných pokroků jako děti ve srovnávací skupině*. Autorka ale samozřejmě upozorňuje i na jazyková specifika osob s DS, jimiž jsou např. opožděný vývoj gramatiky či užívání kratších vět v porovnání s osobami s typickým vývojem. Důležité je také zmínit, že se u dětí s DS potvrzuje hypotéza, že *bilingvismus nezpůsobuje NKS*. Nedostatečný kontakt s některým z jazyků může maximálně způsobit receptivní nebo pasivní bilingvismus, kdy danému jazyku rozumíme, ale nejsme schopni v něm komunikovat. V neposlední řadě se ukazuje, že *dítě s DS je schopné osvojit si dva jazyky bez výrazného opoždění v porovnání s jeho jednojazyčnými vrstevníky se stejným druhem postižení*.

Aby bilingvní výchova probíhala co nejefektivněji, je zde zásadní dostatečný kontakt s oběma jazyky, rovnocennost obou jazyků, s nimiž dítě přichází do kontaktu. Dětský mozek dokáže od počátku přijímat dva mateřské jazyky svých rodičů, aniž by tím byl poškozen. Pokud se dítě s oběma jazyky setkává od narození do cca 3–4 let paralelně (např. pokud je matka Češka a otec Ital), hovoří se o tzv. *simultánním bilingvistu*. Dítě tak v osvojování jazyků prochází stejnými vývojovými fázemi jako monolingvní jedinci. Pokud se dítě s druhým jazykem setkává až po dosažení této hranice (např. oba rodiče jsou Češi a česky se také stále hovoří v nejbližším okolí dítěte), jedná se o *bilingvismus postupný* (též označován jako následný či sukcesivní); dítě si v prvních letech života osvojuje základy jednoho jazyka (jazyka rodičů) a až později je vystavováno jazyku druhému (v mateřské škole apod.). Postupný bilingvismus není nevýhoda a dítě může v obou jazycích dosáhnout stejné úrovně jako dítě vyrůstající v bilingvistu simultánním; zálehet bude na strategiích, které rodiče zvolí, a na tom, jak je budou dodržovat.

Tyto komunikační strategie sehrávají v životě dítěte, které vyrůstá ve vícejazyčném prostředí, důležitou roli. Pokud mají rodiče shodný jazyk a odlišný je jazyk sociálního prostředí (např. rodiče jsou Češi a žijí v Itálii), měli by rodiče na dítě v domácím prostředí hovořit svým mateřským jazykem a mimo toto prostředí jazyky dle situace vhodně alternovat. Pokud rodiče hovoří odlišným jazykem (např. matka česky a otec italsky), nejúčinnější strategií se jeví užívání Grammontova pravidla, při němž každý rodič hovoří na dítě svým mateřským jazykem. U dítěte tak dochází k osvojení nejpřirozenější podoby konkrétního jazyka, který je navíc pro daného rodiče dominantním (přestože je schopen komunikovat — na různé úrovni — v jazyce svého partnera).

S ohledem na úroveň intelektového postižení, případné přidružené vady, rodinné zázemí a další faktory se ukazuje, že bilingvní výchova není u dětí s DS takovou překážkou, jak se odborníci ještě poměrně nedávno domnívali. Dvojazyčná situace *může být pro dítě naopak prospěšná a podporuje rozvoj kognitivních funkcí*, prostřednictvím komunikačních strategií mluvčího při ní navíc dochází k *přenosu klíčových jazykových a komunikačních kompetencí*.

Případová studie bilingvního chlapce s DS

Jiřík (narozen v červnu 2015) vyrůstá v simultánním bilingvistu, přičemž dominantní jazyk (čeština) je vázán na pečující osoby (oba rodiče). Jiřík se narodil v Německu, kde rodina stále žije, a s němčinou se od malička setkává při terapiích různého druhu, v mateřské škole, kam dochází od září 2017, a na zájmových aktivitách.

Ve věku 48 měsíců čítala Jiříkova slovní zásoba 117 českých i německých slov, z nichž 19 bylo tzv. jazykově nespécifických (především vlastní jména a slova znějící podobně v obou jazycích, např. *banán* a [*banane*]). Slovní zásoba se tím zúžila na 98 slov, z nichž 81 bylo českých a 17 německých. Jiřík v této době navíc ovládal a aktivně používal cca 130 znaků z německého podpůrného znakového systému GuK (Gebärden-unterstützte Kommunikation = Komunikace podporovaná znaky). Gramatické prostředky do tohoto věku Jiřík neužíval.

Pomocí dotazníku řečového prostředí byla zjištěna míra aktuálního užívání obou jazyků. Dotazník zpracovával jazykovou interakci v domácím prostředí chlapce — obousměrnou komunikaci mezi členy rodiny, pravidelné týdenní aktivity (např. čtení knih, sledování televize, zpívání písní nebo vypravování) atd. Výpočtem koeficientu (pro každý jazyk zvlášť) byl zjištěn dominantní jazyk a jazyk druhý. Dominantní jazyk (čeština) v uvedeném věku dosahoval přes 90 % jazykové expozice, německý jazyk cca 30 % (jelikož v některých situacích dochází k překrývání jazyků, např. komunikace s přáteli apod., není celkový součet roven 100 %). Podobný výsledek ukázal také poměr institucionálního užívání jazyků. Na základě průměrného počtu hodin bdění týdně, délce pobytu v mateřské škole, účasti na mimoškolních aktivitách, interakce s kamarády a dalších faktorech byla čeština vyhodnocena jako silně dominantní jazyk institucionální (86% dominance češtiny oproti 23 % institucionálního užívání němčiny), přestože rodina v Německu tráví celý všední týden. Důležité ale je, že *chlapec oběma jazykům rozumí a v závislosti na prostředí reaguje v odpovídajícím jazyce*.

Vysokou dominanci českého jazyka v tomto období bylo možné předpokládat, jelikož oba rodiče jsou české národnosti a také s ohledem na opožděný komunikační vývoj chlapce. S ohledem na fakt, že Jiřík ale bude navyšovat časovou dotaci v mateřské a následně i základní škole a bude se stále častěji stýkat s vrstevníky hovořícími německy, je vysoce pravděpodobné, že dosavadní výsledky nabudou zcela odlišných hodnot a dominantním jazykem se stane jazyk druhý, německý — vliv obou prostředí bude tak vysoký, že se dítě v komunikaci přizpůsobí vnějším podmínkám. *Jazyková dominance se může v průběhu života měnit* — nemůžeme proto předpokládat, že první jazyk musí být nutně jazykem dominantním, různé aspekty života často vyžadují různé jazyky.

Obrázek: Kolik mám míčků? Jakou mají barvu? Jiřík při hravém procvičování češtiny i němčiny.

Jak můžeme rozvoj obou jazyků podporovat?

Dětem vyrůstající v bilingvním prostředí je vhodné jazyk (český nebo cizí – v závislosti na potřebách rodinné situace) přiblížit různými podpůrnými aktivitami, které jim umožní rozvinout slovní zásobu nebo ovládnout gramatiku či výslovnost. Inspiraci určitě můžeme najít na různých místech, zde přiblížíme např. program *Česky každý den* (annapaap.cz/cesky-kazdy-den/) pro české rodiče žijící v zahraničí, kteří svoje děti vychovávají v jinojazyčném prostředí (aktivity jsou primárně plánované na rozvoj češtiny, ale lze je vztáhnout i na jazyky cizí). Autorka tohoto programu také na svůj web pravidelně přispívá články o bilingvistu, nabízí různé tipy, konzultace, přednášky či podporu ve facebookové skupině *Česky i v zahraničí*.

Pozn. autorky: Úkol je možné různě variovat. Pokud např. dítě ještě neumí pojmenovat barvy, může přinášet ve stejné barvě předměty, které ho obklopují. Pokud neumí vyslovit číslovky, může za každou položenou pastelkou tlesknout. Pokud ještě neříká přídavná jména, může gestikulovat a rukama naznačit velikost, příp. znakovat.

Inspiraci na další aktivity přineseme v dalších číslech časopisu, kde se zaměříme na rozvoj jazykové a komunikační kompetence.